

De representatie van racistische ervaringen in de voetbalbiografieën van drie

Surinaamse voetballers

Masterscriptie Neerlandistiek

Mustapha Esadik | 6307868

Eerste beoordelaar : Dr. Rik Spanjers

Tweede beoordelaar : Dr. Saskia Pieterse

Utrecht, 14 augustus 2020

Inhoud

Samenvatting	3
1. Inleiding	4
2. Theoretisch kader	8
2.1 Representatie racistische ervaringen in het postkolonialisme	8
2.2 Domeinen van Back et al.	11
2.3 Representatie ervaringen van uitsluiting in het voetbal.....	13
3. Methode	15
4. Analyse	16
4.1 Surinamers in het Nederlands voetbal	16
4.2 Het lokale domein.....	18
4.3 Het beroepsdomein	23
4.4 Het institutionele domein.....	24
4.5 De cultuurindustrie	26
5. Conclusie	34
5.1 Domeinen van Back et al.	34
5.2 Verschillen en overeenkomsten tussen de biografieën.....	36
5.3 Activering van de Surinaams-Nederlandse context en geschiedenis	37
6. Nawoord	39
7. Bronnen	40

Samenvatting

In dit onderzoek stond de vraag centraal op welke manieren racistische ervaringen worden gerepresenteerd in de biografieën van Winston Bogarde, Clarence Seedorf en Patrick Kluivert, drie Nederlandse internationals van Surinaamse komaf. Om deze vraag te onderzoeken, zijn de gerepresenteerde ervaringen geordend via de vier domeinen van Back et al.: het lokale domein, het beroepsdomein, het institutionele domein en de cultuurindustrie.

De gerepresenteerde ervaringen in de biografieën komen overeen op het niveau van herinnering en verteld verleden. In de biografieën is aandacht voor de salarisverschillen bij Ajax en de mediaberichtgeving rondom het onderwerp 'de kabel'. Op het niveau van woordkeus zijn er echter verschillen. De gerepresenteerde ervaringen van racisme in de biografie van Bogarde zijn namelijk explicieter en talrijker dan de ervaringen in de biografieën van Seedorf en Kluivert, waarbij de Surinaams-Nederlandse context en geschiedenis vaker wordt geactiveerd.

Uit de analyse van dit onderzoek blijkt dat de gerepresenteerde ervaringen van racisme geuit worden vanuit het perspectief van de spelers zelf, de biografen, ouders van jeugdspelers, journalisten, bestuurders en voetbalsupporters. De gerepresenteerde ervaringen in de biografieën van Kluivert, Seedorf en Bogarde bevatten aanwijzingen van racisme in alle domeinen. Daarmee sluit deze analyse aan op de theorie van Back et al. dat racisme niet alleen in supportersgedrag zichtbaar is, maar een aspect is van de bredere voetbalcultuur.

1. Inleiding

Voetbal kan mensen bij elkaar brengen en een positief gevoel van collectieve identiteit creëren (Müller et al. 335). Het voetbalstadion kan echter ook een publieke ruimte zijn waar uitingen van racisme plaatsvinden. Racisme is al decennialang een gespreksonderwerp in het mondiale voetbal (NPO Focus).

In juni 2020 laaide het racismedebat in het Nederlandse voetbal weer op als gevolg van de wereldwijde demonstraties tegen racisme (Vissers). In verschillende talkshows werd gesproken over de racistische ervaringen van zwarte oud-voetballers en over de anti-racismedemonstraties. In het debat valt op dat met name Surinaamse (oud-)voetballers zich uitspreken over hun ervaringen met racisme (Vissers). Zo zorgde de aanvoerder van het Nederlands elftal Virgil van Dijk, zoon van een Nederlandse vader en een Surinaamse moeder, voor een boycot van het televisieprogramma *Veronica Inside*. Denzel Dumfries, de Surinaamse verdediger van het Nederlands elftal en PSV Eindhoven, was aanwezig bij de anti-racismedemonstratie op de Dam. Een jaar eerder sprak Georginio Wijnaldum zich tijdens een persconferentie van het Nederlands elftal uit over de racistische spreekkoren tijdens een thuiswedstrijd van FC Den Bosch:

“Bij mij persoonlijk kwam het heel hard aan. Ik had niet verwacht dat dit zou gebeuren in Nederland. Ik ben eigenlijk heel erg geschokt. Ook over hoe de trainer en de club ermee om zijn gegaan. Het is zeer kwalijk wat FC Den Bosch heeft gedaan” (NOS).

Hoewel in de media wel regelmatig representaties van racistische ervaringen door zwarte voetballers worden gedeeld, worden racistische ervaringen van zwarte voetballers zelden beschreven of onderzocht (King 21). Een vergelijking van (auto)biografieën van zwarte

spelers in 2004 door King geeft geen duidelijk bewijs van verborgen ideologische, politieke of culturele vormen van racisme in voetbalinstituties (21). King noemt het voorbeeld van de autobiografie van Ruud Gullit. Hierin werd Gullit niet als zwart gepresenteerd, maar als de “overzeese trainer” uit Nederland. King stelt dat in de biografieën van Engelse ex-voetballers een duidelijker verband met racisme wordt gelegd. Zo staat in de biografieën van de oud-voetballers Les Ferdinand (1997) en Andrew Cole (1999) het stereotype dat zwarte spelers minder gedisciplineerd en 'moeilijker te controleren' zouden zijn. In een representatie van de racistische ervaringen van een andere Britse ex-speler, John Barnes (1999), is te lezen dat zwarte spelers door racistische fans alleen werden geaccepteerd zolang ze goed presteerden (Barnes 95). Zo vertelt Barnes in zijn autobiografie dat hij moest blijven presteren om te voorkomen dat de supporters van zijn eigen club Liverpool hem met racistische spreekwoorden zouden bejegenen. In zijn biografie suggereert de Engelse oud-voetballer Sol Campbell dat hij voor een periode van minimaal tien jaar aanvoerder van het Engelse nationale team zou zijn als hij wit was (Astaire 210).

Beschrijving onderzoek

In deze scriptie wordt onderzocht op welke manieren racistische ervaringen worden gerepresenteerd in de biografieën van Winston Bogarde, Clarence Seedorf en Patrick Kluivert, drie Nederlandse internationals van Surinaamse komaf. Het doel van dit onderzoek is om te achterhalen hoe de voetballers een taal vinden voor het beschrijven van de ervaringen met racisme.

Deze scriptie is onderdeel van de master Neerlandistiek, waarin de positie van en het beleid inzake de Nederlandse taal en cultuur wordt bestudeerd. Processen als globalisering, migratie en commercialisering stellen deze positie steeds opnieuw ter discussie. Zo leidt de wereldwijde opleving van het antiracismedebat tot discussie over de Nederlandse taal en

cultuur. De gerepresenteerde racistische ervaringen in de biografieën van de Nederlands-Surinaamse voetballers Seedorf (2003), Bogarde (2005) en Kluivert (2006) worden in dit scriptieonderzoek gebruikt om nieuw licht te werpen op het postkolonialisme in Nederland.

Voor dit scriptieonderzoek worden de gerepresenteerde racistische ervaringen in de biografieën van de Nederlands-Surinaamse voetballers Seedorf (2003), Bogarde (2005) en Kluivert (2006) onderzocht. De drie spelers hebben allen meegewerkt aan de totstandkoming van hun biografie; deze volledig geautoriseerde biografieën zijn echter geschreven door zogenaamde ghostwriters. De biografie van Seedorf, geschreven door sportjournalist Simon Zwartkruis, is een combinatie van citaten van de hoofdpersoon en parafrases van de auteur. In het boek staan ook interviews met familie en bekenden. In de biografie van Bogarde komt alleen Bogarde aan het woord, aangevuld met parafrases van de auteur Marcel Rözer. De biografie van Kluivert is door de sportjournalist Mike Verweij in de eerste persoon enkelvoud geschreven, waarbij passages uit wedstrijdverslagen zijn toegevoegd.

Bogarde, Seedorf en Kluivert identificeerden zich veel sterker met Suriname dan de Surinaamse spelers uit de jaren tachtig, zoals Gullit en Rijkaard (Haverkamp 27). Ten slotte bieden de volgende overeenkomsten mogelijkheden om de visies van de spelers met elkaar te vergelijken: ze waren ploeggenoten bij Ajax en het Nederlands elftal, hebben dezelfde culturele achtergrond, zijn onderdeel van dezelfde generatie en hun biografieën verschenen kort na elkaar.

Het doel van deze scriptie is om te onderzoeken hoe de voetballers een taal vinden voor het beschrijven van racistische ervaringen door deze gerepresenteerde ervaringen onder te brengen in de vier domeinen van Back et al¹. Aan de hand van de onderstaande onderzoeksvragen wordt ernaar gestreefd om helderheid te krijgen over de representatie van racistische ervaringen in voetbalbiografieën.

¹ In het theoretisch kader (paragraaf 2.2) worden de vier domeinen van Back et al. toegelicht.

Hoofdvraag:

Op welke manieren worden racistische ervaringen gerepresenteerd in de biografieën van Winston Bogarde, Clarence Seedorf en Patrick Kluivert, drie Nederlandse internationals van Surinaamse komaf?

Deelvragen:

1. Hoe kunnen de gerepresenteerde ervaringen in de drie biografieën ondergebracht worden in de vier domeinen die Back et al. onderscheiden?
2. Wat zijn de verschillen en overeenkomsten tussen de drie biografieën, op het niveau van woordkeus, herinnering en verteld verleden?
3. Hoe activeren, al dan niet bewust, de gerepresenteerde ervaringen de Nederlands-Surinaamse context en geschiedenis?

Het verslag is als volgt opgebouwd: in hoofdstuk 2 worden de theorieën over de representatie van racistische ervaringen in het postkolonialisme en het voetbal beschreven, waarna in hoofdstuk 3 de gebruikte methodes worden toegelicht en verantwoord. Hoofdstuk 4 bevat de analyse van de gerepresenteerde racistische ervaringen langs de vier domeinen van Back et al., aangevuld met een paragraaf over de Surinaams-Nederlandse voetbalcontext. Daarna volgt in hoofdstuk 5 de conclusie, waarin antwoord wordt gegeven op de onderzoeksvragen. Vervolgens worden suggesties voor vervolgonderzoek gedaan. Hoofdstuk 6 bevat het nawoord. Daarin wordt gereflecteerd op dit onderzoek door de beperkingen ervan te bediscussiëren en in te gaan op het verband tussen dit onderzoek en het huidige antiracismedebat.

2. Theoretisch kader

De participatie van Surinaamse voetballers in het Nederlands elftal is nauw verweven met het koloniale verleden van Nederland. Suriname was tot 1975 een kolonie van Nederland. Na de onafhankelijkheid kwam een grote migratie naar Nederland op gang vanwege bezorgdheid en onzekerheid over de toekomst van Suriname (Zwartkruis 22).

2.1 Representatie racistische ervaringen in het postkolonialisme

Dit onderzoek naar de representatie van racistische ervaringen in de biografieën van Bogarde, Seedorf en Kluivert² wordt gedaan vanuit de context van het 'postkolonialisme'. Dit begrip is onderwerp van debat in meerdere wetenschappelijke disciplines (Rigney 369). Het woord is voor meerdere uitleg vatbaar. Het kan namelijk verwijzen naar een periode of werkelijkheid na het kolonialisme (McLeod 5) maar ook naar een toestand waarbij het Westen en de landen uit de derde wereld met elkaar verbonden zijn. Voor dit onderzoek wordt het begrip postkolonialisme gebruikt voor zowel een toestand die na het kolonialisme komt als voor een complexe (en vaak kritische) houding ten opzichte van de koloniale situatie in het heden en het verleden.

Om de postkoloniale benadering te vertalen naar de Nederlandse context, wordt het concept *Alledaags racisme* van Philomena Essed gebruikt. In 1984 schetste deze antropologe een beeld van de vooroordelen en de uitingen van racisme die Surinaamse vrouwen

² De autobiografische en biografische vormen zijn, zoals alle schrijfvormen, altijd onvolledige literaire producties (Denzin 24). Ze zijn nooit willekeurig. De autobiografische en biografische vormen zijn altijd een reeks beginpogingen, die vervolgens worden afgesloten door middel van een reeks verhaallijnen. Deze verhaallijnen, die conclusies of laatste hoofdstukken worden genoemd, zorgen ervoor dat deze vormen de culturele mythe bevestigen dat het leven een einde heeft en dat waargebeurde complete verhalen over het leven kunnen worden verteld. Desalniettemin zijn autobiografieën en biografieën slechts fictionele statements met verschillende gradaties van 'de waarheid' over 'echte' levens. Waargebeurde verhalen zijn verhalen waar mensen in kunnen geloven. Hoewel er vanuit literatuurwetenschappelijk perspectief dus heel veel geschreven kan worden over de waarheidsconstructie in deze biografieën, heb ik er in deze scriptie voor gekozen mij op de representatie van racistische ervaringen te richten. De biografieën van Bogarde, Seedorf en Kluivert zijn geautoriseerd. Deze voetballers zien de levensverhalen als zelfrepresentaties. In deze scriptie wordt onderzocht hoe de voetballers een taal vinden voor het beschrijven van de ervaringen met racisme.

ondervonden in hun dagelijkse omgang met witte Nederlanders. Essed sprak hiervoor met veertien Surinaamse vrouwen over verschillende situaties, zoals het werk, het contact met burens en het openbaar vervoer. Het ging hierbij om ervaringen van racisme in een postkoloniale situatie waarin geen sprake meer was van officieel racisme zoals in de koloniale tijd. De theorie van Essed en haar beschrijvingen van de manier waarop mensen een taal zoeken om ervaringen van racisme te beschrijven, wordt in de analyse van deze scriptie toegepast bij de representatie van racistische ervaringen in de biografieën van de Surinaamse voetballers.

Een van de belangrijkste conclusies uit de ervaringen van de Surinaamse vrouwen was dat ze aanvankelijk aangaven weinig of geen discriminatie te hebben ondervonden (Essed 212). Na verder vragen constateerde Essed echter dat de geïnterviewde vrouwen een scala van onrecht, onaardigheid, minachting en vijandigheid hadden ervaren. Na inventarisatie van de voorbeelden van vooroordelen en discriminatie die de geïnterviewde vrouwen noemden, classificeerde Essed deze in drie categorieën. Deze categorieën noemde zij de drie hoofdvormen van racisme: 'inferioriseren', sociaal of ruimtelijk 'distantiëren' en sociale of fysieke 'agressie' (112).

Essed kende verschillende betekenissen toe aan het verschijnsel dat deze vrouwen als inferieur werden gezien en behandeld. (214). Zo signaleerde zij het racisme dat de Surinaamse vrouwen minder rechten toekende of minder mogelijkheden bood om gebruik te maken van hun toegekende rechten. Daarnaast werden de vrouwen geconfronteerd met inferioriserende opvattingen en handelingen met betrekking tot hun bekwaamheden, intelligentie en cultuur.

Wat betreft de tweede hoofdvorm van racisme, de sociale distantie, noemden de geïnterviewde vrouwen voorbeelden van het onderwijs, de arbeidsmarkt en de woningmarkt (215). Zo werden de vrouwen als ongewenste burens gezien, wilden patiënten vaak niet

geholpen worden door een zwarte verpleegkundige, werd geprobeerd de samenwerking met de zwarte collega te ontlopen en werden Surinaamse leerlingen buitengesloten.

Sociale agressie ondervonden de vrouwen in allerlei situaties, bijvoorbeeld door het schelden van burens, medeklanten of trampassagiers (215). De vrouwen vertelden over steeds terugkerende discriminerende gesprekken over Surinamers of ‘buitenlanders’ op het werk, op school, in winkels of in de tram. Ook gaven ze voorbeelden van onbeleefdheid en ruwheid, zoals agressie als ze per ongeluk bijna voor hun beurt gingen of botte orders tegen Surinaamse kinderen in de tram: ‘Sta op!’.

Om de witte reactie op de representatie van racistische ervaringen te onderzoeken, gebruik ik de concepten ‘cultureel archief’ en ‘onschuld’ van Wekker. In 2016 publiceerde antropologe Gloria Wekker haar boek *White Innocence. Paradoxes of Colonialism and Race*. Het boek is een analyse van racisme binnen de media, het publieke beleid, de academische wereld en de politiek in Nederland. Door drie voetbalbiografieën uit het postkoloniale tijdperk te analyseren, wordt onderzocht of de concepten van Wekker ook zichtbaar zijn in de context van het voetbal.

Het cultureel archief heeft betrekking op de verzameling van opvattingen en gewoonten in het postkoloniale tijdperk die hun oorsprong hebben in het koloniale verleden (Wekker 19). Dit concept werd geïntroduceerd door een van de grondleggers van de postkoloniale studies: Edward Said. In het boek *Culture and Imperialism* (1993) werkte hij dit begrip verder uit. Said schreef dat het structurele denken in ongelijkheid gebaseerd is op ras of etniciteit en voortkomt uit het kolonialisme en imperialisme uit de negentiende eeuw. Binnen deze overtuiging werd wit als superieur aan zwart gezien en werd het beschaven van de zwarte ‘ander’ als taak van de blanke man beschouwd. Het geloof hierin ligt verankerd in het cultureel archief, dat volgens Wekker tot de dag van vandaag nog meespeelt (19). In deze scriptie wordt onderzocht hoe het culturele archief zich verhoudt tot de beschrijvingen van de

familiegeschiedenis en culturele geschiedenis in de biografieën van Bogarde, Seedorf en Kluivert.

Onschuld heeft betrekking op het zelfbeeld van Nederland als tolerant land (16). Voor dit onderzoek wordt een van de associaties gebruikt die Wekker bij het concept onschuld maakt. De claim van onschuld bevat zowel het niet-weten als het niet-willen-weten (17). Het niet-weten heeft betrekking op de neiging van witte mensen om de racistische wereld niet te begrijpen. Door het niet-willen-weten wordt geprofiteerd van raciale hiërarchieën, ontologieën en economieën. In de analyse van deze scriptie worden de reflexen in de Nederlandse samenleving die Wekker beschrijft, vergeleken met de reflexen van de witte personages in de biografieën van Bogarde, Seedorf en Kluivert.

2.2 Domeinen van Back et al.

Het grootste deel van de literatuur over voetbal en racisme probeert de verscheidenheid van racisme te negeren door het probleem te beperken tot een duidelijk identificeerbare, problematische, racistische of uit hooligans bestaande groep (Back et al. 436). Back, Crabbe en Solomos deden in 1999 onderzoek naar de veranderende cultuur van racisme in het Engelse voetbal. Uit hun analyse van de verschillende methoden in de literatuur over voetbal concludeerden zij dat de meeste onderzoeken naar racisme in het voetbal zich richtten op de aard en de omvang van racisme in en rond voetbalstadions of op wervingsactiviteiten van extreemrechtse bewegingen (421).

Uit deze analyse bleek dat de meeste onderzoeken focusten op het probleem van supportersgedrag, maar dat het racisme ook duidelijk op andere niveaus aanwezig was. Om de cultuur van racisme in het voetbal beter te begrijpen, zou racisme ook gezien kunnen worden als een aspect van de bredere voetbalcultuur (433). Back et al. stelden daarom voor om de uitingen en processen van radicalisering in het voetbal onder te verdelen in vier

domeinen (435), namelijk het 'lokale domein', het 'beroepsdomein', het 'institutionele domein' en de 'cultuurindustrie'.

Het lokale domein heeft betrekking op de relatie tussen de supporterscultuur en racisme. Ideeën over ras worden verwerkt in het taalgebruik (437). Ook racistische spreekwoorden behoren tot dit domein, evenals de excessen van 'buurtnationalisme' waarin identiteiten van voetbalclubs aanleiding geven tot racistisch gedrag binnen en buiten de stadions. Ras, natie en geschiedenis in de context van het nationaal elftal vallen ook onder dit lokale domein.

Het beroepsdomein omvat de vormen van racisme die professionele spelers ervaren in hun eigen clubs tijdens wedstrijden en trainingen, bijvoorbeeld uitsluiting in de kantine of de kleedkamer van de sportclub. Daarnaast spelen racistische verwachtingen, positief of negatief, een rol (436). Positieve verwachtingen over fysiek sterke en snelle zwarte spelers of negatieve verwachtingen zoals een beperkt tactisch vermogen.

Het institutionele domein heeft betrekking op de toegang van etnische groepen tot de besluitvorming in een club en de vertegenwoordiging in besturen. Daarnaast betreft dit domein sociale netwerken die raciaal besloten kunnen zijn. Hierdoor kan de toegang van minderheden tot de wereld van het profvoetbal worden belemmerd (436).

Het vierde domein, de cultuurindustrie, betreft de vooringenomen voorstellingen van voetballers met verschillende etnische achtergronden in de populaire media. Dit domein omvat ook het raciale discours in sportprogramma's en wedstrijdverslaggeving (435).

De gerepresenteerde ervaringen van racisme in de biografieën van Bogarde, Seedorf en Kluivert worden in de analyse ondergebracht in deze vier domeinen. Aan de hand van deze domeinen wordt onderzocht of de gerepresenteerde racistische ervaringen in de biografieën onderdeel zijn van een bredere voetbalcultuur.

In een onderzoek van Müller, Van Zoonen en De Roode in 2007 naar de ervaringen van racisme in de Amsterdamse voetbalcultuur werden de ervaringen van racisme geanalyseerd vanuit het beroepsdomein en het lokale domein (Müller et al. 337). Müller et al. interviewden twintig participanten. Een deel van hen bestond uit gekleurde voetballers en een ander deel uit witte Ajaxsupporters (339). Uit de analyse bleek dat de geïnterviewden over het algemeen geloofden dat een uitspraak of handeling alleen racistisch kan zijn als het door een racist is gedaan (335). Wanneer gewone supporters of spelers racistisch gedrag vertonen, hoeven ze daar niet verantwoordelijk voor gesteld te worden; ze bedoelden het immers niet racistisch. De slachtoffers van dit gedrag moeten bewijzen dat van racisme sprake is om te voorkomen dat ze worden gezien als overgevoelig of als mensen die niet tegen een grap kunnen. Dit leidt er volgens de onderzoekers toe dat subtiele vormen van racisme in de voetbalcultuur genegeerd worden (347).

2.3 Representatie ervaringen van uitsluiting in het voetbal

Biologische en racistische discourses zijn dominant wanneer wordt gesproken over Surinaamse Nederlanders in de sport (Van Sterkenburg et al. 207). Dat bleek in een onderzoek door Van Sterkenburg, Peters en Van Amsterdam in 2019 naar discourses over ras en etniciteit. Van Sterkenburg et al. interviewden voor dit onderzoek dertig voetbalkijkers in vijf focusgroepen. Tijdens de gesprekken kwam het thema atletisch vermogen alleen bij Surinaamse voetballers ter sprake. Het gevolg van deze racistische categorisering was dat de Surinaamse spelers werden geconstrueerd als de ultieme ‘Raciale Ander’. Tijdens de interviews werd de witte Nederlander als categorie niet besproken, waardoor deze als norm fungeerde waarlangs de Raciale en Etnische Anderen werden beoordeeld. Hoewel Marokkaanse voetballers door de participanten werden gezien als de ultieme ‘Etnische Ander’, konden Surinaamse voetballers dat in sommige gevallen ook zijn (Van Sterkenburg

et al. 201). Zo beschreven Van Sterkenburg et al. een voorbeeld uit 2007 waarbij in verschillende Nederlandse media consternatie ontstond nadat een aantal Surinaamse Nederlanders een overwinning met een Nederlands jeugdelftal vierde door de Surinaamse vlag te dragen (201).

De geograaf Storey onderzocht in 2020 de nationale loyaliteit en het sportieve burgerschap van voetballers met meerdere etnische identiteiten. Uit het onderzoek bleek dat spelers met een multiculturele achtergrond door sommige supporters voorwaardelijk werden geaccepteerd (Storey 129). Storey gaf twee voorbeelden van multiculturele spelers rondom het WK voetbal in 2018 waarbij de cultuur bij tegenvallende prestaties als verklaring werd gegeven (136). Zo kreeg de Duitse voetballer Mesut Özil na de vroege uitschakeling op het WK in 2018 veel kritiek te verwerken. Sommige negatieve reacties werden expliciet gekoppeld aan zijn Turkse achtergrond. Hij besloot daarop te stoppen met internationaal voetbal, omdat zijn loyaliteit aan Duitsland ter discussie stond. Volgens hem werd hij gezien als Duitser wanneer er werd gewonnen, maar als buitenlander bij verlies. Voorafgaand aan dat WK vertelde de Belgische voetballer Romelu Lukaku dat hij tijdens een overwinning als Belg werd gezien. Bij een nederlaag werd meer over zijn Congolese achtergrond gesproken. In deze scriptie wordt onderzocht of deze voorwaardelijke acceptatie ook voorkomt in de biografieën van Bogarde, Seedorf en Kluivert, Nederlandse voetballers met een Surinaamse achtergrond.

De biografie is voor de voetballers een middel om te reageren op berichtgeving in de media. In de analyse van deze scriptie wordt het concept 'writing back' van Ashcroft et al. gebruikt, die deze term van Salman Rushdie hebben overgenomen. Ashcroft et al. definieerden writing back als een poging van postkoloniale schrijvers om zich het imperiale discours en de geschiedenis toe te eigenen door Engelse literaire teksten te herschrijven.

3. Methode

In dit onderzoek orden ik de representatie van racistische ervaringen in de biografieën van Bogarde, Seedorf en Bogarde langs de domeinen van Back et al.: het lokale domein, het beroepsdomein, het institutionele domein en de cultuurindustrie. Hierbij gebruik ik de theorie van Essed en de racistische ervaringen van de geïnterviewde vrouwen.

Daarnaast analyseer ik de verschillen en overeenkomsten tussen de drie autobiografieën, met name op het niveau van woordkeus, herinnering en verteld verleden. Daarbij ligt de nadruk op het toepassen van de abstracte analyses van focalisatie. Bij deze analyse van de taal focus ik me op de manier waarop in de biografieën wordt verteld en vanuit welk perspectief wordt verteld. Ik doe dit aan de hand van de term ‘focalisatie’ zoals deze beschreven staat in *Literair Mechaniek* van Boven et al. In deze scriptie onderzoek ik ook hoe de ervaringen van racisme in een vertelling worden weergegeven: de narratieve representatie. Hierbij focus ik me op de manier waarop de voetballers een taal vinden om de ervaringen met racisme te beschrijven in autobiografische narratieven. Ik doe dit aan de hand van de term ‘narratologie’ zoals die is beschreven in *Het leven van teksten* van Kiene Brillenburg Wurth et al.

Bovendien onderzoek ik of de Nederlands-Surinaamse context en geschiedenis in de biografieën al dan niet bewust worden geactiveerd bij de representatie van ervaringen van uitsluiting in het voetbal. Hierbij onderzoek ik hoe de biografieën zich verhouden tot het culturele archief van Wekker en het hoofdstuk in de analyse over Surinamers in het Nederlands voetbal.

4. Analyse

4.1 Surinamers in het Nederlands voetbal

Surinaamse voetballers maken zo'n zeventig jaar onderdeel uit van het Nederlandse voetbal. Sinds de invoering van het betaald voetbal in 1954 voetballen Surinaamse spelers in Nederland. Historicus Haverkamp onderscheidt drie generaties Surinaams-Nederlandse voetballers (27). Voor deze analyse wordt deze indeling aangehouden.

Tijdens de jaren vijftig kwamen de eerste twintig Surinaamse voetballers naar Nederland (Zwartkruis 109). In 1960 maakte Humphrey Mijns als eerste Surinamer zijn debuut in het Nederlands elftal. Van deze eerste generatie Surinaams-Nederlandse voetballers zijn geen representaties van racistische ervaringen in autobiografieën beschikbaar. In de media zijn wel voorbeelden te vinden van representaties van racistische ervaringen. Mijns kreeg in de Nederlandse competitie te maken met racistisch gedrag. Zijn club Elinkwijk stelde hem als aanvaller op, omdat een zwarte speler in de jaren vijftig geen verdediger mocht zijn (Winner hst. 4). Tijdens een wedstrijd in de competitie werd Mijns door Abe Lenstra, de sterspeler uit die tijd, uitgescholden: "Vuile vieze zwarte, ga terug naar je land" (NPO Focus).

In de jaren zeventig speelden weinig Surinaamse voetballers in Nederland. De Surinaamse gemeenschap had in die periode een negatief imago. Een kleine minderheid bepaalde het beeld van een totale bevolkingsgroep (Zwartkruis 23). Het was moeilijk voor Surinaamse voetballers om een kans te krijgen bij Nederlandse profclubs (Winner hst. 4).

In de jaren tachtig brak de tweede generatie Surinaamse voetballers door. Verschillenden van hen, geboren tijdens de jaren zestig, haalden de wereldtop. Zo stonden aan de aftrap van de EK-finale in 1988 bij het Nederlands elftal drie Surinaamse voetballers op het veld: Ruud Gullit, Frank Rijkaard en Gerald Vanenburg. Aanvoerder Gullit werd in Nederland gezien als eerste charismatische niet-witte speler (Hermes 51). Hij won in 1987 de

Gouden Bal, de prijs voor de beste voetballer van de wereld. Die prijs droeg hij op aan Nelson Mandela, die toen nog vastzat op Robbeneiland (NPO Focus).

De sfeer in de stadions was tijdens de jaren tachtig grimmig. Vanuit het publiek klonken oerwoudgeluiden en er werden bananen op het veld gegooid (NPO Focus). Vanaf eind jaren negentig verschenen de eerste (auto)biografieën van de tweede generatie. In de biografie van Gullit, geschreven door de Engelse journalist Harry Harris van de Britse krant *The Guardian*, presenteerde Gullit zich als de internationale ster “die zo gewoon is gebleven”. Over de Surinaamse spelers uit deze tweede generatie verschenen de afgelopen jaren nog meer biografieën. De biografie van Frank Rijkaard (2008), waarin het voetbal wordt gerelativeerd, bevat een combinatie van interviews met hemzelf en bekenden, en die van Glenn Helder (2014) is een persoonlijke vertelling over zijn gokproblemen. Stanley Menzo schrijft momenteel een biografie met een journalist (Vissers). In een interview met *de Volkskrant* vertelde hij dat racisme veel invloed op hem heeft gehad als persoon; door de beledigingen, oerwoudgeluiden en bananen op het veld heeft hij vaak aan zichzelf getwijfeld (Vissers).

Vanaf de jaren negentig vierde een derde generatie Surinaamse voetballers successen bij Feyenoord en Ajax. Feyenoord werd in 1993 kampioen met 8 Surinaamse spelers in de selectie (Zwartkruis 109). Bij concurrent Ajax hadden 7 van de 22 selectiespelers een Surinaamse achtergrond. Met spelers als Bogarde, Seedorf en Kluivert was Ajax in 1995 de beste club van de wereld. Financiële conflicten en een gevoel van onderwaardering hadden echter tot gevolg dat deze spelers op jonge leeftijd naar het buitenland vertrokken.

Tijdens het EK voetbal in 1996 meldden de media een conflict in het Nederlands elftal tussen de Surinaamse voetballers en de autochtone spelers; dit was het eerste zogenaamde multiculturele conflict. Volgens de media vormden de Surinaamse spelers een aparte groep in het Nederlands elftal, waarvoor de term 'de kabel' gebruikt werd; dit is een

Surinaamse term voor een sterke vriendschap (Hermes 58). Uit een analyse van het representatieproces in de media blijkt dat deze media het woord kabel in de loop der jaren op verschillende manieren van betekenis hebben voorzien (Haverkamp 28). Die betekenis veranderde in drie fasen. Tijdens de eerste fase, tot aan het begin van het EK in 1996, werd het woord kabel niet of nauwelijks gebruikt. Het werd in een enkele bijdrage in positieve zin genoemd. Na het EK in 1996 werd het woord door een groot deel van de schrijvende pers gebruikt. Journalisten associeerden het woord met de teleurstellende prestaties van het Nederlands elftal. In de derde fase, in de herfst van 1997, werd het woord in de media nog explicieter gebruikt om raciale spanningen in het Nederlands elftal te suggereren.

Waar de carrières van Gullit, Rijkaard en Vanenburg in de jaren tachtig hun hoogtepunt hadden op de piek van het multiculturele enthousiasme in Nederland, speelde het verhaal rondom de kabel zich af in het midden van de jaren negentig, een periode waarin kritischer naar de multiculturele samenleving werd gekeken (Hermes 58). Na de eeuwwisseling werden biografieën over een aantal hoofdrolspelers uit de ‘kabelgroep’ gepubliceerd. De spelers Bogarde, Seedorf en Kluyvert blikten via deze biografieën terug op hun carrières.

4.2 Het lokale domein

In de biografie van Bogarde komen representaties voor van racistische ervaringen tijdens de beginfase van zijn carrière bij Sparta Rotterdam. Deze representaties kunnen worden onderbracht in het lokale domein (Back et al. 437). In de biografie is te lezen dat hij tijdens een thuiswedstrijd in 1993 door de eigen aanhang werd uitgeooid en 'luie rotneger' werd genoemd (Rözer 44). De biograaf schrijft dat Bogarde hierdoor verrast werd, omdat het dezelfde supporters waren die hem twee weken daarvoor nog hadden toegejuicht. Bogarde had deze supporters nog persoonlijk de hand geschud. Volgens de biograaf zag Bogarde

tijdens die wedstrijd een opgestoken middelvinger. Ondertussen scandeerde het publiek ook 'kutneger' en 'rot op naar Suriname' (45). Deze passage in de biografie is beschreven door de biograaf, waarbij de scheldwoorden van het publiek in de herinnering van Bogarde expliciet worden genoemd. Bij de beschrijving van deze ervaring is ook aandacht voor de emoties van Bogarde. De biograaf schrijft namelijk dat de voetballer na deze wedstrijd afscheid nam van de liefde voor zijn club Sparta (45).

Volgens Storey worden voetballers met een multiculturele achtergrond door sommige supporters voorwaardelijk geaccepteerd (Storey 136). Bij teleurstellende prestaties wordt de cultuur als verklaring genomen. In de biografieën van Bogarde, Seedorf en Kluivert zijn voorbeelden te lezen van voorwaardelijke acceptatie van voetballers met een andere etnische achtergrond. In de biografie van Bogarde komt naar voren dat hij bij Sparta “de ene week de held was, en de andere week een kutneger” (Rözer 45). Seedorf vertelt in zijn biografie dat hij bij Ajax en het Nederlands elftal minder krediet had dan witte spelers als Ronald de Boer (Zwartkruis 104) en Martijn Reuser (183).

In de biografieën van de spelers staat beschreven hoe ze tijdens hun voetbalcarrière werden geconfronteerd met racisme in de voetbalstadions. Waar de geïnterviewde vrouwen in het onderzoek van Essed (215) sociale agressie ondervonden door het schelden van burens, medeklanten of trampassagiers, is in de representatie van de racistische ervaringen van Bogarde en Kluivert sprake van sociale agressie door het schelden van voetbalsupporters in het voetbalstadion. In zijn biografie vertelt Kluivert dat hij in Spanje gewend was geraakt aan racistische opmerkingen (Verweij 110). In voetbalstadions heeft Bogarde volgens zijn biograaf racisme in zijn puurste vorm ervaren (Rözer 90).

Van alle racisme-ervaringen in de biografie van Bogarde was een uitwedstrijd in Boedapest tegen de Hongaarse club Ferencvaros in 1995 volgens hem de meest heftige ervaring. Zijn biograaf Marcel Rözer beschrijft de sfeer in het stadion als volgt:

Nooit eerder was het zo erg geweest in een stadion. Pure, blinde, onversneden haat rolde van de tribunes af het veld op. En het was tegen hem gericht. En tegen Patrick, Edgar, Finidi, Michael. De donkere jongens. Een grommend monster was het, vals, bereid om elk moment toe te happen. Dit was echt geen stadion om aan de boarding rekkingsoefeningen te doen. Ze spuugden en rukten aan de hekken. Ze waren buiten zinnen. (65)

Lokale domein: geschiedenis en identiteit

In de biografie van Seedorf wordt zijn familiegeschiedenis uitgebreid beschreven. Deze geschiedenis begint bij zijn betovergrootvader en betovergrootmoeder die van respectievelijk Indiaanse en Creoolse komaf waren (Zwartkruis 14). In de biografie van Bogarde is de familiegeschiedenis minder uitgebreid, maar zijn biograaf schrijft wel dat zijn voorouders als slaven uit Ghana werden gehaald (Rözer 90). De biografie van Kluivert bevat een kort levensverhaal over zijn ouders (Verweij 22). Zo speelde zijn vader in het Surinaamse elftal (28).

In de biografie van Bogarde wordt uitgebreider ingegaan op het identiteitsvraagstuk. Bogarde stelt dat hij vanwege zijn huidskleur met een achterstand aan het leven is begonnen:

“Ik ben zwart, een neger. Eeuwenlang zijn we misbruikt door de blanken, achtergesteld. Dat was zo, dat is zo en dat zal altijd zo zijn. Als je dat weet, snap je ook meer van mijn reactie op het veld” (Rözer 89).

Bogarde gebruikt de termen 'zwart' en 'neger' om zichzelf aan te duiden. Daarnaast noemt hij West-Europeanen 'blanken', in tegenstelling tot Wekker en Essed, die de term 'witten'

gebruiken. De ideeën van Bogarde sluiten aan op het concept ‘het culturele archief’ van Wekker (30). Volgens dit concept komt het structurele denken in ongelijkheid gebaseerd op ras of etniciteit voort uit het kolonialisme en imperialisme uit de negentiende eeuw. In deze overtuiging is wit superieur aan zwart en is het beschaven van de zwarte ‘ander’ de taak van de blanke man. In de biografie van Bogarde beschrijft hij zijn wereldbeeld: “De wereld is een blanke wereld en voor de zwarte is daarin eigenlijk geen plaats. Of eigenlijk wel: ergens beneden” (Rözer 90).

De biografie van Bogarde schrijft dat Bogarde en zijn Surinaamse ploeggenoten tijdens het winkelen in Milaan racistisch werden bejegend. Hij vertelt dat de mensen in Milaan vreemd opkeken als ze “een neger, en nog één, in een dure zaak zien”(Rözer 88). Ze werden aardiger wanneer ze een van hen herkenden als beroemde voetballer van Milaan. De biografie gebruikt net als Bogarde de term 'neger'. Om het gedrag van het winkelend publiek te veroordelen, worden de scheldwoorden “vuile fucking huichelaars” gebezigd (89).

De manier waarop Bogarde en zijn Surinaamse teamgenoten in modezaken werden bekeken, is een voorbeeld van sociale distantie (Essed 215). Waar de vrouwen in het onderzoek van Essed vertelden dat ze als ongewenste burens werden gezien, is de ervaring van Bogarde dat hij in de winkel als ongewenste klant werd beschouwd. In de biografie van Bogarde staan meer beschrijvingen van racistische ervaringen dan in de biografieën van Kluivert en Seedorf. Zo stelt Bogarde dat veel supporters onwetend zijn:

“Ik kan me voorstellen dat mensen die mij niet kennen een hekel aan mij hebben. Maar weinig mensen kennen mij. Wie weet er iets van mijn afkomst? Kijk naar mijn huidskleur. Dan moet je al heel veel begrijpen. Heel veel mensen zijn onwetend. Heel veel zijn meelopers, als de een scheldt op Bogarde, schelden ze allemaal op Bogarde” (Rözer 67).

Lokale domein: Nederlands-Surinaamse voetbalcontext

Uit de biografieën van Bogarde, Seedorf en Kluivert blijkt dat zij graag voor het Nederlands elftal speelden, hoewel Bogarde het minste gevoel bij het Nederlands elftal lijkt te hebben. Seedorf vertelt in zijn biografie dat hij vanaf de jeugdelftallen een groot Oranjegevoel heeft ontwikkeld (Zwartkruis 127). Hij was sinds zijn veertiende in alle jeugdelftallen van het Nederlands elftal aanvoerder geweest (69). Gedurende zijn hele carrière wilde hij zich ten koste van alles bewijzen, omdat hij graag belangrijk voor het Nederlands elftal wilde zijn (136). Kluivert benadrukt in zijn biografie meerdere malen hoe geweldig hij het Oranjelegioen en de bijbehorende outfits vond (Verweij 158 & 169). Bogarde vertelt dat hij trots was toen hij in 1995 voor het eerst werd geselecteerd voor het Nederlands elftal (Rözer 65). Overigens komt in een later hoofdstuk naar voren dat hij liever voor Suriname had willen spelen (161).

In de biografie van Bogarde worden pogingen beschreven om Kluivert en andere Surinaamse voetballers vaker naar Suriname te laten komen (131). Zo zei Bogarde tegen Kluivert: “Ga mee en laat je land binnen in je hart.” De beschrijvingen in de biografie van Bogarde over zijn band met Suriname werpen een licht op de manier waarop hij zich ten opzichte van Nederland positioneert. Bogarde ontvouwt daarin zijn plan om Surinaamse jongens in Nederland te enthousiasmeren voor zijn voornemen om een Surinaams elftal op te bouwen (Rözer 168). Zo wil hij in contact komen met de Surinaamse president om het voor Surinaamse Nederlanders gemakkelijker te maken om een Surinaams paspoort te krijgen. Bogarde stelt in zijn biografie dat Surinaams-Nederlandse voetballers het land Suriname moeten vertegenwoordigen, omdat ze volgens hem in Nederland te gast zijn (161). Daar voegt hij aan toe dat hij ook voor Suriname was uitgekomen als hij zelf de keuze had gehad, zelfs als dat ten koste was gegaan van deelname aan een WK.

4.3 Het beroepsdomein

De biografieën van Bogarde, Seedorf en Kluivert bevatten representaties van racistische ervaringen in het jeugdvoetbal. In de biografie van Bogarde is te lezen dat in het jeugdvoetbal niet alleen sportieve belangen spelen. Zo staat teamgenoot Jurgen op het veld en is Bogarde wissel. De biograaf van Bogarde suggereert dat Jurgen speelt omdat zijn vader de club sponsort. Volgens hem had de trainer de volgende keuze: “Een blanke jongen met geld of een zwarte jongen zonder geld” (Rözer 24).

Uit de biografie van Kluivert kan opgemaakt worden dat hij dat hij in het jeugdvoetbal als de Raciale Ander (Van Sterkenburg et al. 207) werd gezien, omdat hij al op zevenjarige leeftijd fysiek sterk was. Ouders van tegenstanders konden of wilden niet geloven dat hij een F-pupil was, waardoor de jeugdcoach altijd zijn legitimatiebewijs meenam (Verweij 36).

Beroepsdomein: humor

In de biografie van Bogarde worden situaties beschreven waarin de Surinaamse spelers van Ajax de grappen van reservekeeper Fred Grim niet waardeerden. Zo maakte deze tijdens een busreis Surinaams taalgebruik belachelijk (Rözer 68). Hij rapte “You mama pampam”, te vertalen als “Je moeder is een prostituee”. In de biografie staat dat Grim gevraagd werd om ermee op te houden. Toen hij er toch mee door bleef gaan, werd hij door Bogarde bij zijn schouders vastgegrepen en door elkaar geschud. “Ik heb je gewaarschuwd”, riep Bogarde toen hij terugkeerde naar zijn plaats achterin de bus (69). Uit het onderzoek van Müller blijkt dat slachtoffers moeten bewijzen dat sprake is van racisme om te voorkomen dat ze worden gezien als overgevoelig of als mensen die niet tegen een grap kunnen (Müller et al. 347).

In de biografieën worden voorbeelden gegeven van representaties van ervaringen waarbij de spelers zichzelf niet kunnen zijn. Ze worden gezien als de Etnische Ander (Van

Sterkenburg 201). Zo bevat de biografie van Seedorf een verslag van een gesprek tussen Surinaamse profvoetballers (Zwartkruis 183). In dat gesprek vertellen de spelers dat cultuurverschillen tussen Suriname en Nederland hen er soms van weerhouden om hun ware gezicht te tonen, uit angst voor onbegrip. In Suriname spelen volgens de voetballers vorgevoel, lotsbestemming en geloof in stille kracht een grotere rol, maar uit angst voor de reacties wordt daar in Nederland niet over gepraat. Dit draagt volgens de voetballers bij aan het gevoel vanuit een achterstandspositie te moeten strijden.

4.4 Het institutionele domein

In de biografieën van Kluivert, Seedorf en Bogarde is te lezen dat de witte Ajacieden door penningmeester Arie van Os veel beter werden betaald dan de gekleurde. De spelers verklaren dit op verschillende manieren. In zijn biografie stelt Seedorf dat het salarisverschil te maken had met leeftijd en ervaring, hoewel hij ook suggereert dat huidskleur hierbij een bepalende factor was (Zwartkruis 77). Volgens Seedorf speelde het zwart-witverhaal misschien een rol, maar dat is iets wat hij niet graag wil geloven (73). Bogarde schrijft dit verschil toe aan institutioneel racisme (Rözer 73). Volgens de biograaf van Bogarde zei penningmeester Van Os tegen de Nigeriaanse voetballer Finidi George: “Waar heb je eigenlijk zoveel geld voor nodig?” (73).

Het feit dat de witte spelers bij Ajax beter betaald werden dan de zwarte laat zien dat in de jeugdopleidingen en bij het eerste elftal sprake was van inferioriseren (Essed 214). Uit het onderzoek van Essed bleek dat de Surinaamse vrouwen minder rechten kregen toegekend of minder mogelijkheden hadden. De representatie van de ervaringen van de voetballers in de biografieën geeft aan dat de spelers minder mogelijkheden hebben ervaren door latere en financieel minder aantrekkelijke contractaanbiedingen. Zo vertelt Seedorf in zijn biografie dat Ajax pas een aanbod deed toen bekend werd dat hij weg wilde gaan (Zwartkruis 55). De

witte spelers kregen volgens hem al veel eerder verbeterde en verlengde contracten. In de biografie van Kluivert staat dat hij naar eigen zeggen geen goed aanbod kreeg, ondanks zijn goede prestaties, zoals het scoren van het winnende doelpunt in de finale van de Champions League in 1995 (Verweij 81). Pas toen er interesse van grote Europese clubs kwam, wilde Ajax onderhandelen. Kluivert vertelt dat hem van tevoren al duidelijk werd gemaakt dat hij niet hoefde te rekenen op een sterk verbeterde aanbieding.

Institutionele domein: gevolg financiële conflicten

In de selectie van het Nederlands elftal was onrust ontstaan na de tweede wedstrijd op het EK in 1996. Er waren spanningen tussen de zwarte en witte spelers (Winner hst. 18). De zwarte spelers hadden verschillende klachten, namelijk dat Hiddink alleen naar de witte spelers luisterde, dat er geen Surinaams eten werd geserveerd en dat er salarisverschillen waren bij Ajax. Het conflict escaleerde toen Edgar Davids werd weggestuurd na zijn uitspraken over trainer Hiddink. Na de verwijdering vond een groepsgesprek plaats met alle spelers van het Nederlands elftal.

In de biografieën van Seedorf en Bogarde blikken de spelers hierop terug. Tijdens dit groepsgesprek vertelde Seedorf aan zijn medespelers over het gevoel achtergesteld te worden (Zwartkruis 73). In zijn biografie wordt beschreven dat Blind de uitspraken van Seedorf over de financiële discriminatie bij Ajax asociaal vond (74). Seedorf reageerde op de uitspraken van Blind dat alleen iemand die gevoelens van discriminatie ervaart zich daarover kan uitspreken. Seedorf hoopte het gesprek uit de gevoelige sfeer van raciale tegenstellingen te halen door het woord te geven aan de witte spelers die zich ook aan Danny Blind ergerden, zoals Dennis Bergkamp, Jordi Cruyff en de spelers van PSV. In zijn biografie noemt Bogarde zijn medespelers Blind en de gebroeders De Boer hypocriet (Rözer 73). Zij gaven tijdens het

groepsgesprek aan dat ze niets wisten van de salarisverschillen en er ook niets aan hadden kunnen doen (75).

In de biografieën ontkennen Blind en de gebroeders De Boer dat ze van de salarisverschillen wisten, hoewel later in het televisieprogramma *Andere Tijden Sport* is gebleken dat ze er wel degelijk van op de hoogte waren (*Andere Tijden Sport*). In deze uitzending kwam naar voren dat Blind en de broers De Boer niet alleen op de hoogte waren, maar het Ajaxbestuur zelfs adviseerden over de contracten van verschillende spelers. Deze ontkenning komt overeen met het concept onschuld van Wekker (16). Onschuld heeft betrekking op het zelfbeeld van Nederland als tolerant land. Deze claim bevat namelijk zowel het niet-weten als het niet-willen-weten (17). Het niet-weten heeft betrekking op de neiging van witte mensen om de racistische wereld niet te begrijpen. Door het niet-willen-weten wordt geprofiteerd van raciale hiërarchieën, ontologieën en economieën.

4.5 De cultuurindustrie

In de biografieën van Bogarde, Seedorf en Kluivert worden verschillende voorbeelden gegeven van kritiek op de berichtgeving in de media. Van de drie spelers staat in de biografie van Kluivert de meeste kritiek op Nederlandse journalisten. Zo noemt hij het commentaar bij het Britse BBC-programma *Match of the Day* duidelijk, goed en in geen verhouding “tot het Nederlandse geneuzel bij *Studio Sport*” (Verweij 228). Daarnaast ergert hij zich mateloos aan een cameraploeg van de NOS. Tijdens het EK van 1996 in Engeland maakte de NOS beelden van het ontbijt waarbij de zwarte en witte spelers apart zaten (75). Volgens Kluivert werd hierdoor een tweedeling gesuggereerd. Hij noemt dit onterecht, omdat de witte en zwarte spelers volgens hem tijdens de lunch en het diner door elkaar zaten.

De voetballers gebruiken hun biografieën als middel om te reageren op de berichtgeving in de Nederlandse media. Zij proberen zich via deze biografieën het discours

en de geschiedenis toe te eigenen door de journalistieke berichtgeving te herschrijven naar het concept van 'writing back' (Ashcroft et al. 177). Seedorf reageert in zijn biografie op een verhaal in het tijdschrift *Voetbal International* waarin stond dat de donkere spelers in het Nederlands elftal 'weer' samenklitten. Volgens Seedorf ging het om een discussie tussen twee spelers (Van Bommel en Davids) en had niemand anders ermee te maken (Zwartkruis 153). Hij blikt in zijn biografie ook terug op een persconferentie na een gewonnen wedstrijd met het Nederlands elftal in 2001:

“Juist de journalisten die me al jaren op mijn hoofd schijten, zeggen me nu dus dat het belachelijk is dat ik in Nederland geen waardering krijg. En weet je waarom? Als ik dat beaam, kunnen ze weer een zeikverhaal maken over Seedorf die klaagt over gebrek aan respect” (147).

Seedorf gebruikt het in het bovenstaande voorbeeld het werkwoord 'schijten' als metafoor voor negatieve journalistiek. Daarnaast gebruikt hij de term 'zeikverhaal' als beoordelingswoord voor de journalistieke kwaliteit van het stuk. Uit deze passage komt ook het gevoel van onderwaardering naar voren.

Cultuurindustrie: het auto-ongeluk en de verkrachtingszaak

In zijn biografie vertelt Kluivert hoe hij een dodelijk ongeluk veroorzaakte. Ook beschrijft hij dat een vrouw in 1997 aangifte van een groepsverkrachting tegen hem had gedaan (Verweij 81). De zaak is nooit voor de rechter gekomen vanwege een gebrek aan bewijs. In een daaropvolgende civiele zaak werd hij vrijgesproken (Hermes 50). Kluivert erkent in zijn biografie dat hij en zijn vrienden seks met de aangeefster hadden gehad (Verweij 83). De

vrouw zelf was naar eigen zeggen erg dronken geweest en kon geen getuigen aanwijzen of bewijs overleggen dat er iets tegen haar wil was gedaan (Hermes 50).

De verkrachtingszaak zorgde voor een nationale discussie over de vraag of een dergelijke speler het Nederlands elftal wel mocht vertegenwoordigen (50). Deze vraag werd dagelijks in talkshows behandeld. Volgens Hermes werd bij de vermeende verkrachtingszaak de mythe van zwarte mannelijke seksualiteit gesuggereerd. Daarnaast waren de gesprekken niet gevrijwaard van racistisch taalgebruik.

In de biografie van Kluivert wordt geen verband gelegd tussen deze nationale discussie en zijn huidskleur of etnische achtergrond. Kluivert vertelt daarin dat de media volgens hem de feiten niet correct hebben weergegeven (Verweij 66), maar hij verbindt daar geen (racistisch) motief aan. Door de berichtgeving in de media ervaarde hij wel een stempel dat volgens hem niet meer viel weg te poetsen (86).

De biografie van Kluivert bevat ook zijn lezing van de feiten van het auto-ongeluk, inclusief een plattegrond en een tekening ervan (Verweij 62). Kluivert had in 1995 op 19-jarige leeftijd een theaterdirecteur doodgereden terwijl hij te hard reed (Hermes 49). Hij werd veroordeeld tot een taakstraf van 240 uur en zijn rijbewijs werd voor 18 maanden ingenomen. In zijn biografie vertelt Kluivert dat hij niet bij de uitspraak aanwezig was.

“Ik was niet bij het vonnis, omdat ik het mediacircus niet nog een keer wilde meemaken. Ook dat viel niet in goede aarde. De straf was zoals geëist en daar had ik vrede mee. Als taakstraf moest ik 240 uur klussen opknappen bij ouderen in de Watergraafsmeer” (Verweij 67).

Cultuurindustrie: de kabel

Na de gewonnen kwalificatiewedstrijd tegen Ierland in 1995 werden Seedorf, Kluivert en Davids door de journalisten Frits Barend en Henk van Dorp geïnterviewd. Tijdens het groepsgesprek viel de term 'kabel'. Met dat woord wilde Kluivert de speciale band tussen de Surinaamse spelers omschrijven (Haverkamp 28). Haverkamp stelt dat de media dit woord gedurende de jaren op verschillende manieren van betekenis hebben voorzien. Die betekenis is aanzienlijk veranderd; dat gebeurde in drie fasen. Tijdens de eerste fase, tot aan het begin van het EK in Engeland, werd het woord kabel niet of nauwelijks gebruikt. Het werd in een enkele bijdrage in positieve zin genoemd. Na het EK in 1996 gebruikte een groot deel van de schrijvende pers het woord. Journalisten associeerden het met de teleurstellende prestaties van het Nederlands elftal. In de derde fase, in de herfst van 1997, werd het woord in de media nog explicieter gebruikt om raciale spanningen in het Nederlands elftal te suggereren.

In de biografieën van Seedorf, Kluivert en Bogarde komt naar voren dat de term kabel in de media verkeerd werd begrepen. Kluivert vertelt in zijn biografie dat hij die term gebruikte, omdat de drie spelers als trotse Surinaamse jongens bij het interview zaten en hun bijzondere band wilden benadrukken (Verweij 75). Volgens Kluivert werd het interview uit zijn verband gerukt en door velen aangegrepen om de tegenstelling tussen zwart en wit in het Nederlands elftal aan te geven. In de biografie van Seedorf is te lezen dat de spelers er in hun jeugdige enthousiasme over waren begonnen (Zwartkruis 69). Het woord kabel betekent volgens hem in Suriname niets meer en niets minder dan vriendschap. In zijn biografie stelt Bogarde dat de buitenwereld een vreemd idee van hun vriendschap heeft (Rözer 150). Volgens Hermes werden de spelers door de media gezien als een bende met geheime codes (58).

De omgang van de media met het onderwerp 'de kabel' is een voorbeeld van de representatie van spelers van verschillende etnische achtergronden in de populaire media

(Back et al. 436). In de biografie van Seedorf staat dat de spelers in de media als een soort sekte werden neergezet, een geheim genootschap met duistere rituelen (Zwartkruis 77). Bogarde verwondert zich in zijn biografie over het idee dat ze volgens de buitenwereld niet zonder elkaar zouden kunnen leven (Rözer 150).

Cultuurindustrie: gespannen verhouding pers en voetballers

Het feit dat de biografieën geschreven zijn als poging om de eigen stem te laten horen, laat zien dat de verhouding tussen de pers en de drie spelers gespannen is. In de biografie van Bogarde komt een situatie voor waarbij hij op de parkeerplaats van de Amsterdam Arena bijna op de vuist gaat met journalisten (Rözer 80). In zijn biografie licht Bogarde het besluit toe om helemaal niet meer met de pers te spreken (64). De druppel die de emmer deed overlopen, was het “respectloze” commentaar en de rapportcijfers in het tijdschrift *Voetbal International*. Ook Seedorf vertelt in zijn biografie over een mediaboycot (Zwartkruis 146). Hij praatte een halfjaar niet met journalisten, omdat hij alleen “beoordeeld wilde worden op het voetbal en niet op externe factoren”. (147)

In de biografieën van de voetballers worden abstracte woorden gebruikt om hun mediaboycot toe te lichten. In de biografie van Bogarde staat het woord 'respectloos', zonder dat wordt aangegeven wat daarmee wordt bedoeld. In de biografie van Seedorf wordt geen voorbeeld gegeven van de 'externe factoren'.

De spelers blikken in hun biografieën terug op de hoogte- en dieptepunten die ze samen hebben beleefd, waaronder de gemiste penalty van Seedorf op het EK in 1996. Het Nederlands elftal werd tijdens dat EK in de kwartfinale uitgeschakeld door Frankrijk. Na een doelpuntloos gelijkspel verloor Nederland na strafschoppen (Haverkamp 30). Seedorf miste de cruciale penalty (Hermes 59). In de biografie van Kluyvert komt naar voren dat hij de reacties uit Nederland op de gemiste penalty belachelijk vond (Verweij 80). Kluyvert reageert

in zijn biografie alleen op de opmerkingen dat Seedorf zich zou hebben opgedrongen of zich onterecht belangrijk had gemaakt. Hij wijst erop dat andere spelers geen penalty wilden of durfden nemen.

“Hij kreeg onterecht de strontemmer over zich. Meer dan zijn tranen wegvegen en hem een dikke knuffel geven, kon ik niet. Ik had heel erg met hem te doen en besepte dat dit mij ook had kunnen overkomen” (Verweij 80).

In de biografie van Bogarde staan twee zinnen over de gemiste penalty van Seedorf. Bogarde had liever gezien dat iemand anders dan Seedorf de penalty had gemist; zijn biograaf schrijft “dat nu een donkere weer alle shit over zich heen krijgt” (Rözer 75). Waar in de biografie van Bogarde termen als 'zwart' of 'neger' staan, wordt in dit voorbeeld de term 'donkere' gebruikt door de biograaf. In de biografie van Kluivert komt een empathische betrokkenheid naar voren na de gemiste penalty. De woorden 'strontemmer' in de biografie van Kluivert en 'shit' in de biografie van Bogarde dienen als metafoor voor de negatieve reacties.

In de biografieën van Bogarde, Seedorf en Kluivert ervaren de spelers een gebrek aan waardering in Nederland. Zo werd Seedorf na het EK in 1996 uitgefloten door de eigen supporters. In zijn biografie reageert hij door te stellen dat er vraagtekens mogen worden gezet bij wat is gebeurd. “Door anderen, niet door mij. Ik ben een mens, met een Nederlands paspoort. Dan doet dit pijn” (Zwartkruis 98). In de biografie van Seedorf staat dat hij jarenlang te maken had met negatieve reacties van het publiek en de pers (Zwartkruis 147) en dat de media Surinaamse spelers op hun afkomst beoordeelden (100).

Een jaar na de gemiste strafschop op het EK miste Seedorf opnieuw een penalty in een kwalificatiewedstrijd tegen Turkije voor het WK van 1998. De spanningen in het Nederlands elftal namen door deze gemiste penalty toe (Winner hst. 18). Seedorf kreeg van

publiek en media de wind van voren (Zwartkruis 98). Hij had niet verwacht dat de negatieve reacties jaren zouden aanhouden. Volgens zijn biografie werd Seedorf voortaan gezien als de overmoedige, de arrogante, de eigenwijze, de zweverige, de ondoorgrondelijke en de quasi-intellectueel (99). Seedorf omschrijft zichzelf in de biografie als de nationale pispal (125). De omschrijvingen van zijn imago onderstrepen de negativiteit rondom Seedorf in het Nederlands elftal.

In zijn biografie stelt Kluivert dat in Nederland geen topsportcultuur bestaat. Hij refereert aan de fluitconcerten die Seedorf en Davids in 1998 in de Amsterdam Arena moesten ondergaan: “Hoewel zij met Ajax en het Nederlands elftal grote successen hadden geboekt, werden ze negentig minuten lang uitgescholden en uitgefloten” (Verweij 227). Kluivert vindt dat hijzelf ook niet op waarde wordt geschat in Nederland:

Iedereen lijkt te zijn vergeten dat ik Ajax in 1995 met een puntertje de Champions Leaguewinst bezorgde, ik in datzelfde jaar Nederland tegen Ierland met twee doelpunten naar het EK in Engeland schoot en op EURO 2000 een supertoernooi speelde. Bovendien ben ik met 40 doelpunten in 79 wedstrijden nog steeds de topscorer aller tijden van Oranje en kunnen weinig spelers zeggen dat ze voor Ajax, AC Milan, FC Barcelona, Newcastle United en Valencia zijn uitgekomen. (5)

In de biografie van Seedorf staat dat hij meerdere malen door zijn vader werd geadviseerd om te stoppen met het Nederlands elftal, omdat Seedorf volgens zijn vader niet alleen op voetbal beoordeeld werd, maar ook op zijn houding, zijn karakter en zelfs zijn afkomst (Zwartkruis 100). Toen Seedorf tijdens het EK in 2000 weer uitgefloten werd, zat zijn moeder huilend op de tribune. Het werd de laatste wedstrijd waar ze bij was (123). Seedorf vroeg zich na alle kritiek openlijk af of hij nog wel Nederlander wilde zijn (127).

In Nederland wordt de etnische diversiteit gevierd en gesteund, maar deze steun is voorwaardelijk en wordt gecombineerd met biologisch en cultureel racisme (Van Sterkenburg et al. 195). Bovendien wordt de cultuur als verklaring genomen bij teleurstellende prestaties van voetballers met een multiculturele achtergrond (Storey 136). Zo stelt Bogarde in zijn biografie dat spelers in het buitenland bij hun oude club met sympathie worden onthaald, maar dat dit in Nederland niet gebeurt (Rözer 68). In zijn biografie stelt Seedorf dat hij wordt uitgekotst door mensen die hem niet kennen en voor wie hij zijn best doet op het veld (Zwartkruis 128).

5. Conclusie

In de voorgaande hoofdstukken is getracht een antwoord te geven op de hoofdvraag op welke manieren racistische ervaringen worden gerepresenteerd in de biografieën van de Nederlandse spelers van Surinaamse komaf Seedorf, Bogarde en Kluivert. Aan de hand van de onderzoeksvragen wordt ernaar gestreefd om helderheid te krijgen over de representatie van racistische ervaringen in voetbalbiografieën.

5.1 Domeinen van Back et al.

De representaties van racistische ervaringen in de drie biografieën zijn ondergebracht in de domeinen van Back et al.: het lokale domein, het beroepsdomein, het institutionele domein en de cultuurindustrie.

Het lokale domein heeft betrekking op de relatie tussen de supporterscultuur en racisme. Ideeën over ras worden verwerkt in het taalgebruik (Back et al. 437). Ras, natie en geschiedenis in de context van het nationaal elftal vallen ook onder dit lokale domein. Volgens de biografie van Bogarde werd hij bij Sparta Rotterdam door de eigen supporters ‘luie rotneger’ genoemd (Rözer 44). Een andere gerepresenteerde ervaring in de biografie van Bogarde is dat hij in voetbalstadions racisme in zijn puurste vorm heeft ervaren (90). Kluivert vertelt in zijn biografie dat hij in Spanje gewend was geraakt aan racistische opmerkingen (Verweij 110). De bovengenoemde situaties zijn voorbeelden van sociale agressie (Essed 215).

Het racisme in het beroepsdomein begint al tijdens het jeugdvoetbal, zoals blijkt uit de gepresenteerde ervaringen in de biografieën. Dit domein omvat de vormen van racisme die professionele spelers in hun eigen clubs ervaren tijdens wedstrijden en trainingen, bijvoorbeeld door uitsluiting in de kantine of kleedkamer van de sportclub. Daarnaast spelen

racistische verwachtingen, positief of negatief, een rol (Back et al. 436). In de biografie van Kluivert is te lezen dat de ouders van de tegenstanders het ongeloofwaardig vonden dat de 7-jarige Kluivert nog maar een F-pupil was (Verweij 36). In de gerepresenteerde ervaring in de biografie van Bogarde wordt een situatie beschreven waarin ploeggenoot Fred Grim grappen maakte over Surinaams taalgebruik (Rözer 68).

Het racisme in het institutionele domein komt in de gepresenteerde ervaringen in de biografieën tot uiting bij de salarisverschillen tussen de witte en zwarte spelers bij Ajax tijdens de jaren negentig. Onder het institutionele domein vallen de toegang van etnische groepen tot de besluitvorming in een club en de vertegenwoordiging van deze groepen in besturen. Daarnaast gaat het om vormen van sociale netwerken die besloten raciaal kunnen zijn (Back et al. 436). In de biografieën staan verschillende verklaringen voor het salarisverschil tussen de witte en zwarte spelers bij Ajax. Seedorf constateert dat de witte spelers veel eerder verbeterde en verlengde contracten kregen (Zwartkruis 55). Hij geeft daarbij aan dat het salarisverschil te maken kan hebben met leeftijd en ervaring, hoewel hij ook suggereert dat huidskleur hierin een factor kan zijn (77). Bogarde schrijft dit verschil toe aan institutioneel racisme (Rözer 73).

Het vierde domein, de cultuurindustrie, betreft de vooringenomen voorstellingen van voetballers met verschillende etnische achtergronden in de populaire media. Dit domein omvat ook het raciale discours in sportprogramma's en wedstrijdverslaggeving (Back et al. 435). In de gepresenteerde ervaringen in de biografieën uiten de spelers een sterk gevoel van onderwaardering door de Nederlandse supporters en media. In de biografie van Seedorf staat dat hij jarenlang te maken had met negatieve reacties van het publiek en de pers (Zwartkruis 147) en dat de media Surinaamse spelers op hun afkomst beoordeelden (100). Bogarde zegt een negatieve toon te hebben ervaren die hij niet begreep (Rözer 64) en Kluivert denkt dat

televisiejournalisten tijdens het EK van 1996 bewust bepaalde beelden toonden om verdeeldheid te zaaien (Verweij 75).

5.2 Verschillen en overeenkomsten tussen de biografieën

De gepresenteerde ervaringen in de drie biografieën verschillen met name wat betreft woordkeus. In de gerepresenteerde ervaringen van Bogarde wordt bijvoorbeeld het woord 'neger' gebruikt door Bogarde zelf, zijn biograaf en de voetbalsupporters. Dit woord gebruikt Bogarde in positieve zin om zijn identiteit te omschrijven, zelfs in de titel van het boek, terwijl het publiek dit woord gebruikt als vorm van sociale agressie (Essed 215). In de biografieën van Kluivert en Seedorf komt dit woord niet voor.

De biografie van Bogarde bevat ook de meest expliciete en duidelijke representaties van racisme, bijvoorbeeld bij de beschrijving van de racistische sfeer tijdens een uitwedstrijd in Boedapest (Rözer 65). De representaties van racistische ervaringen van Seedorf zijn indirecter, maar hebben wel een duidelijke boodschap. Die komt bijvoorbeeld naar voren in de stelling dat Seedorf bij Ajax en het Nederlands elftal minder krediet had dan witte spelers als Ronald de Boer (Zwartkruis 104) en Martijn Reuser (183). In de biografie van Kluivert staan de minst directe representaties van racistische ervaringen, bijvoorbeeld het wantrouwen van ouders van jeugdspelers over zijn echte leeftijd (Verweij 36)

Op het niveau van de herinneringen en het verteld verleden zijn er overeenkomsten tussen de gerepresenteerde ervaringen in de biografieën. Zo bevatten de drie biografieën beschrijvingen van de salarisverschillen tussen de witte en zwarte spelers bij Ajax. Een andere overeenkomst is het onderwerp 'de kabel' in de drie biografieën. Andere situaties, zoals het groepsgesprek tijdens het EK '96, worden in de biografieën van Bogarde en Seedorf wel behandeld, maar in de biografie van Kluivert niet.

5.3 Activering van de Surinaams-Nederlandse context en geschiedenis

In de representaties van racistische ervaringen wordt met name bij Bogarde de Surinaams-Nederlandse context en geschiedenis geactiveerd. Vooral het slavernijverleden heeft het wereldbeeld van Bogarde beïnvloed (Rözer 89). Historische gebeurtenissen van honderden jaren geleden hebben invloed op zijn manier van denken over de relaties tussen verschillende bevolkingsgroepen. In zijn biografie worden ook voorbeelden gegeven van zijn betrokkenheid bij het samenstellen van een nationaal elftal in Suriname. Volgens hem moeten Surinaams-Nederlandse voetballers het land Suriname vertegenwoordigen, omdat ze in Nederland te gast zijn (161). Ook in de biografie van Seedorf is aandacht voor het slavernijverleden en het voetbal in Suriname (Zwartkruis 14), maar in mindere mate dan in de biografie van Bogarde. In de biografie van Kluivert staat niets over het slavernijverleden en eventuele projecten in Suriname.

Uit de analyse van dit onderzoek blijkt dat de gerepresenteerde ervaringen in de biografieën van de voetballers Kluivert, Seedorf en Bogarde ondergebracht kunnen worden in de vier domeinen van Back et al. Deze gerepresenteerde ervaringen bevatten situaties op het voetbalveld, in het voetbalstadion, het bestuur en in de media. In de biografieën worden de gerepresenteerde ervaringen van racisme geuit vanuit het perspectief van de spelers zelf, de biografen, ouders van jeugdspelers, journalisten, bestuurders en voetbalsupporters. De gerepresenteerde ervaringen in de biografieën van Kluivert, Seedorf en Bogarde bevatten aanwijzingen van racisme in alle domeinen, in tegenstelling tot eerdere vergelijkingen van biografieën van zwarte spelers (King 21). Daarmee sluit deze analyse aan op de theorie van Back et al. dat racisme niet alleen in supportersgedrag zichtbaar is, maar een aspect is van de bredere voetbalcultuur.

Suggesties voor vervolgonderzoek

Uit eerder onderzoek bleek dat het thema ras in voetbal zelden vanuit de voetballer zelf wordt beschreven (King 21). In dit onderzoek zijn drie biografieën van Surinaamse voetballers van de derde generatie bestudeerd om vast te stellen op welke manieren daarin racistische ervaringen worden gerepresenteerd. Een dergelijk postkoloniaal onderzoek zou ook gedaan kunnen worden met biografieën van Engelse voetballers, zoals Sol Campbell, Ashley Cole en Rio Ferdinand, en met Franse voetballers als Patrick Vieira, Thierry Henry en Claude Makalele, uit de jaren negentig en het begin van de 21^e eeuw.

Hoewel het Nederlandse mannenvoetbal een multicultureel fenomeen is, bestaat het Nederlandse vrouwenvoetbal voornamelijk uit witte speelsters (Van Sterkenburg et al. 202). In een onderzoek door Van Sterkenburg et al. verklaren supporters dit door de tradities en desinteresse van zwarte vrouwen, met name als zij van Surinaamse en Antilliaanse afkomst zijn. Een onderzoek naar de ervaringen van zwarte speelsters zou een nieuw licht op het onderwerp inclusiviteit in het vrouwenvoetbal kunnen werpen. Hiervoor kunnen de biografieën van de Engelse speelsters Eniola Aluko en Hope Powell als onderzoeksobject gebruikt worden.

Tijdens de analyse van deze scriptie zijn de gerepresenteerde ervaringen in het Nederlands voetbal in de jaren negentig behandeld vanuit het perspectief van de Surinaamse voetballers. Het zou een vollediger beeld geven als dit thema ook werd behandeld vanuit het perspectief van de autochtone voetballers. Voor zo'n analyse kunnen de biografieën van Edwin van der Sar, Richard Witschge en de gebroeders De Boer gebruikt worden. Deze spelers waren teamgenoten van de Surinaamse voetballers bij Ajax en het Nederlands elftal.

6. Nawoord

Het schrijven van een scriptie is een bijzonder proces. Een halfjaar geleden begon dit proces met een brainstormsessie over sportbiografieën. Als snel ontstond het idee om een scriptie te schrijven aan de hand van drie biografieën over Surinaamse voetballers uit de jaren negentig. Voor mij zijn de jaren negentig een interessante periode om via de biografieën op terug te blikken. Ten eerste omdat het de laatste keer was dat een Nederlandse voetbalclub de wereldbeker won. Ten tweede omdat het een periode was waarin etniciteit voor het eerst een gespreksonderwerp werd in het Nederlands voetbal (Hermes 49).

Deze scriptie werd geschreven tijdens het eerste halfjaar van 2020, de periode waarin Nederland maatregelen trof om de verspreiding van het coronavirus te beperken (Ministerie van Algemene Zaken). Dit betrof onder andere het sluiten van de bibliotheken en het advies om zoveel mogelijk thuis te blijven. Het schrijven van het theoretisch kader is hierdoor mogelijk beïnvloed vanwege het beperktere aanbod aan bronmateriaal.

Tijdens het schrijven van deze scriptie is het debat rondom racisme en discriminatie in het Nederlandse voetbal opgeleaid. Dit debat is tijdens de afronding van deze scriptie nog volop gaande. Daarnaast worden de komende maanden verschillende media-uitingen verwacht, zoals de biografieën van Stanley Menzo en Bryan Roy, waarin Surinaamse spelers zich over het onderwerp racisme uitlaten. Door de nieuwe informatie in deze publicaties is het mogelijk dat vergelijkingen tussen periodes, bijvoorbeeld een vergelijking tussen de tweede en derde generatie Surinaamse voetballers, in deze scriptie gedateerd blijken te zijn.

Ten slotte kijk ik terug op een leerzaam en waardevol schrijfproces. Ik heb het als bijzonder ervaren om mijn academische vaardigheden, zoals academisch denken en schrijven, te ontwikkelen, het proces van feedback ontvangen en verwerken te ervaren en nieuwe inzichten te verwerven. Ik ben ervan overtuigd dat ik deze ervaring voor de rest van mijn leven zal blijven koesteren.

7. Bronnen

Primaire literatuur

Rözer, Marcel. *Winston Bogarde*. Antwerpen, België: Houtekiet, 2005.

Verweij, Mike. *De autobiografie van Kluivert*. Schelluinen: Penguin Random House, 2006.

Zwartkruis, Simon. *Clarence Seedorf*. Antwerpen, België: Houtekiet, 2003.

Secundaire literatuur

Ashcroft, Bill, en Gareth Griffiths. *The Empire Writes Back*. Abingdon, Groot-Brittannië: Taylor & Francis, 1989.

Astaire, Simon. *Sol Campbell*. Culemborg: Van Duuren Media, 2014.

Back, Les, e.a. “Beyond the racist/hooligan couplet: race, social theory and football culture”.

The British Journal of Sociology, vol. 50, nr. 3, 1999, pp. 419–42. Crossref,

doi:10.1111/j.1468-4446.1999.00419.x.

Barnes, John. *John Barnes*. Londen, Groot-Brittannië: Headline, 1999.

Boven, Erica, en Gilles Dorleijn. *Literair mechaniek*. Bussum: Coutinho, 2013.

Denzin, Norman. *Interpretive Biography*. Thousand Oaks, Canada: SAGE Publications, 1989.

Essed, Philomena. *Alledaags racisme*. Amsterdam: Van Genneep, 2018.

Haverkamp, Aad. “De kabel: tussen vriendschap en sekte.” *De Sportwereld*, 82-83, 2017, pp. 27-31

Hermes, Joke. “Burnt Orange.” *Television & New Media*, vol. 6, no. 1, 2005, pp. 49–69.

Crossref, doi:10.1177/1527476403255819.

King, Colin. “Race and Cultural Identity: Playing the Race Game Inside Football”. *Leisure*

Studies, vol. 23, nr. 1, 2004, pp. 19–30. Crossref,

doi:10.1080/0261436042000182290.

- McLeod, John. *Beginning postcolonialism*. Amsterdam: Uitgeverij AUP, 2010.
- Ministerie van Algemene Zaken. “Coronavirus COVID-19”. Rijksoverheid.nl, 9 juli 2020, www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19. Geraadpleegd 11 juli 2020
- Müller, Floris, e.a. “Accidental Racists: Experiences and Contradictions of Racism in local Amsterdam Soccer Fan Culture”. *Soccer & Society*, vol. 8, nr. 2–3, 2007, pp. 335–50. *Crossref*, doi:10.1080/14660970701224608.
- NOS. “Wijnaldum geschokt door racisme: ‘Ik zou weglopen en niet meer terugkomen’”. NOS, 18 november 2019, <https://nos.nl/artikel/2310992-wijnaldum-geschokt-door-racisme-ik-zou-weglopen-en-niet-meer-terugkomen.html>. Geraadpleegd 11 juli 2020
- NPO Focus. “Wordt er genoeg gedaan tegen racisme in de sport?”. *NPO Focus*, <https://npofocus.nl/artikel/7468/wordt-er-genoege-gedaan-tegen-racisme-in-de-sport>. Geraadpleegd 20 juni 2020
- Rigney, Ann; Kiene Brillenburg Wurth. *Het leven van teksten: een inleiding tot de literatuurwetenschap*. Amsterdam: Uitgeverij AUP, 2016.
- Sterkenburg, Jacco van, et al. “Everyday racism and constructions of racial/ethnic difference in and through football talk”. *European Journal of Cultural Studies*, vol. 22, nr. 2, 2019, pp. 195–212. *Crossref*, doi:10.1177/1367549418823057.
- Storey, David. “National allegiance and sporting citizenship: identity choices of ‘African’ footballers”. *Sport in Society*, vol. 23, nr. 1, 2019, pp. 129–41. *Crossref*, doi:10.1080/17430437.2018.1555228.
- Vissers, Willem. “Het is genoeg! Voetballers zullen onvermoeibaar vechten tegen racisme”. *de Volkskrant*, 12 juni 2020,

<https://www.volkskrant.nl/sport/het-is-genoeg-voetballers-zullen-onvermoeibaar-vechten-tegen-racisme~b84cc440/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>.

Geraadpleegd 14 juni 2020

Wekker, Gloria. *White Innocence*. Amsterdam: Uitgeverij AUP, 2016.

Winner, David. *Brilliant Orange*. Londen, Groot-Brittannië: Bloomsbury, 2012. \ “EK 1996 -

Het conflict. - Andere Tijden Sport”. *VPRO*, Geüpload door VPRO, 25 mei 2008,

www.vpro.nl/speel%7ENPS_1100869%7Eek-1996-het-conflict-andere-tijden-sport%7E.html.